

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

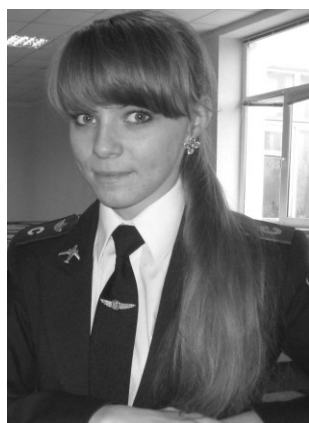

Софія Лихова,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та процесу

Юридичного інституту

Національного авіаційного університету

Ірина Мазур,

магістрант Юридичного інституту

Національного авіаційного університету

УДК 343.82

Забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених в Україні та РФ

Процес глобалізації покладає на більшість країн певні зобов'язання з метою уніфікації законодавства в різних сферах політичної діяльності. Особливо важливим цей процес представляється у сфері боротьби із злочинністю, частину якої складає пенітенціарна політика.

У Попередніх зауваженнях до Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими обумовлюється доцільність організації процесу виконання покарання з урахуванням специфіки розвитку різних країн: "Зважаючи на різноманітність юридичних, соціальних, економічних

і географічних умов, ясно, що не усі ці правила можна застосовувати всюди і одночасно. Вони повинні, проте, викликати постійне прагнення до подолання практичних труднощів, що стоять на шляху до їх здійснення, оскільки, загалом і в цілому, вони віддзеркалюють ті мінімальні умови, які Організація Об'єднаних Націй вважає прийнятними" [1].

Проводячи реформу кримінально-виконавчої системи Російська Федерація і Україна послідовно реалізують в законодавстві і в практиці його застосування загальновизнані принципи і норми міжнародного права і

міжнародні договори, що є юридичною основою забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених на рівні міжнародних стандартів є проблематичним для багатьох країн, у тому числі і для РФ і України, на складних і суперечливих етапах їх сучасного розвитку.

Указом Президента України схвалена Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [2]. У цій Концепції, зокрема, вказано, що існуюча система кримінальних покарань і попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства людини в процес виконання покарань.

Однією з найгостріших проблем Державної кримінально-виконавчої служби України є перевантаженість установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Вказана проблема обумовлена рядом чинників, серед яких основними є: нерозвиненість механізму застосування системи заходів, альтернативних утриманню під вартою, низьким рівнем роботи кримінально-виконавчої інспекції, а отже, неефективності покарань, не пов'язаним з позбавленням волі, і, як наслідок, поширеність практики надання судами переваги покаранням у вигляді позбавлення волі.

Українськими є умови утримання засуджених і осіб, взятих під варту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах.

Останніми роками були виділені значні фінансові ресурси для зміни умови утримання осіб в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах і певною мірою ці умови були поліпшені. В той же час більшість проблем досі не вирішена.

Так, частина режимних корпусів в слідчих ізоляторів знаходиться в незадовільному технічному або навіть аварійному стані і не придатна

для утримання осіб, узятих під варту. Більшість будівель і споруд, інженерних мереж установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, які побудовані і введені в експлуатацію більше 50 або навіть 100 років тому, вичерпали свій ресурс.

Незадовільний стан інженерно-технічних засобів, охоронної спеціальної техніки, експлуатованих більше 40 років негативно впливає на надійність охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Про невідповідність умов утримання засуджених і осіб, взятих під варту, нормам національного законодавства і європейським стандартам неодноразово відзначалося в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також в доповідях авторитетних міжнародних інститутів - Комітету ООН проти тортур, Комітету ООН з прав людини, Європейський комітет з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідності поводження або покарання.

Зокрема, неодноразово зверталася увага України на переповненість установ виконання покарань, неналежну кількість і якість продуктів харчування, медичну допомогу, умови перевезення, нестачу денного світла і свіжого повітря, не виправдані режимні обмеження і так далі.

Різні аспекти утримання під вартою були негативно оцінені Європейським судом з прав людини в рішеннях у справах проти України.

За даними офіційної статистики Федеральної служби виконання покарань Росії в Росії в 2010 році на 6 % збільшився рівень смертності в місцях позбавлення волі. Більше 90% осіб, що поступають в слідчі ізолятори і виправні колонії, мали різні захворювання.

Більше 410 тисяч чоловік страждали соціально значущими захворюваннями, у тому числі туберкульозом, Віл-інфекцією, наркоманією, психічними розладами і онкозахворюваннями; смертність у виправних установах складає менше 1% числа осіб, поставлених на облік в лікува-

льних підрозділах, і цей показник в 5,3 рази нижче, ніж показник рівня смертності осіб, що перебувають на обліках різних медичних установах в середньому по Росії [3]. Слід звернути увагу, що це офіційна статистика.

Про те, що насправді відбувається в місцях позбавлення волі, можна судити і з різних даних, отриманих по інформаційних запитах в Державну пенітенціарну службу, а також з опитувань осіб, звільнених з виправних установ. Статистики у відкритому доступі немає, вона закрита для громадян і для міжнародних спостерігачів.

Статистика Пенітенціарної служби України більш відкрита та доступна [4]. Станом на 1 березня 2014 р. в 182 установах, які належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, містилися 124473 особи. У 14 колоніях для утримання жінок покарання відбувають 5468 засуджених і в 7 виправних колоніях для неповнолітніх - 921 засуджених.

Упродовж останніх п'яти років серед ув'язнених значно знизилася такі показники:

- показник легальності в туберкульозних лікарнях знизився на 16%;
- показник смертності від туберкульозу знизився на 21%;
- показник туберкульозних хворих знизився на 11,8 % [5].

Відповідно до даних Державної Пенітенціарної служби України станом на 1 січня 2014 р. у 2013 році померло засуджених і осіб, узятих під варту 912 чоловік (у 2012 році цей показник був вищий - 1021 особа), у слідчих ізоляторах в 2013 році померло 144 чоловік (у 2012 р. цей показник склав 179 чоловік).

Серед ув'язнених в 2013 р. знаходилися на обліку як хворі СНІДом 7080 чоловік (у 2012 р. цей показник був нижчий - 6957 чоловік), хворих на туберкульоз в місцях позбавлення волі і слідчих ізоляторах містилося в 2013 р. 4604 чоловік (у 2012 р. цей показник був набагато вищий - 5495 чоловік) [6].

29 квітня 2013 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну

цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки, в якій склав шляхи гуманізації умов утримання засуджених осіб. Можливі два варіанти вирішення проблеми. Перший варіант полягає в реалізації визначених законодавством завдань у сфері виконання кримінальних покарань і забезпеченні функціонування органів, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у рамках існуючої системи фінансування.

Останніми роками фінансування Державної кримінально-виконавчої служби здійснювалося на рівні 40 відсотків від необхідного.

Системне фінансування в повному об'ємі Державної кримінально-виконавчої служби зумовило необхідність залучення фінансових і матеріальних ресурсів підприємств установ виконання покарань для забезпечення живлення, підтримки мінімального рівня матеріально-побутового і медичного забезпечення засуджених, що, у свою чергу, робить неможливим оновлення матеріально-технічної бази таких підприємств і призводить до їх збитковості.

Отже, при існуючій системі фінансування можливо лише часткове вирішення проблемних питань, що не дозволить досягти мети вказаної Концепції.

Другий варіант передбачає впровадження програмного підходу до формування політики у сфері виконання кримінальних покарань на середньострокову перспективу, що дозволить:

- залучити до реформування Державної кримінально-виконавчої служби додаткові не заборонені законом джерела фінансування;

- підвищити ефективність управління у сфері виконання кримінальних покарань;

- забезпечити в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах порядок і умови утримання засуджених і осіб, взятих під варту, відповідно до міжнародних і національних правових норм;

- забезпечити розвиток матеріально-технічної і виробничої бази, оновлення інженерної інфраструктури установ виконання покарань і слідчих ізоляторів;

- удосконалити практику виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

- удосконалити систему підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби і підвищити рівень його соціального захисту, забезпечити науковий і науково-методичний супровід діяльності установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Оптимальним є другий варіант, реалізація якого дозволить реформувати Державну кримінально-виконавчу службу і значно підвищити рівень дотримання прав і свобод людини в процесі виконання кримінальних покарань [7].

Особливу увагу в зв'язку з цим слід приділити специфічній категорії ув'язнених, а саме особам, які відбувають довічне позбавлення волі. Таких засуджених за станом на 1 березня 2014 р. в установах Державної пенітенціарної служби України 1897 ув'язнених [4].

Працевлаштування засуджених є однією з основних проблем діючої кримінально-виконавчої системи в цілому. Безробіття в Росії відбиває одне з негативних явищ усього сучасного співтовариства. За офіційними даними рівень безробіття в Росії в лютому 2013 склав 5,6% (кількість безробітних 4 337 000) змінившись на - 0,19%; в Швейцарії - 2,9%; у США - 7,1%. Приведені дані не відбивають кількість не врахованих безробітних і працюючих тимчасово.

Це позначається на моральному стані громадян, криміногенній ситуації в країні і, відповідно, на виробництві у виправних установах [8].

Розробники Концепції розвитку кримінально-виконавчої системи Російської Федерації до 2020 р. [9], запропонували зміщення акценту з виправлення засуджених працею на їх соціальну реабілітацію. В зв'язку з

цим передбачається закріплення в кримінально-виконавчому законодавстві РФ форм соціальної, психолого-педагогічної роботи з ув'язненими.

Процес відбування покарання сприймається засудженими як кара, а в той же час це і засіб спокутування провини. Бажання засудженого спокутувати провину зумовлює його поведінку, яку сковують режимні вимоги.

Грамотно організована трудова зайнятість засуджених, їх професійна підготовка і можливість займатися індивідуальною трудовою діяльністю і творчістю здатні перерозподіляти енергію засудженого. На це мають бути орієнтовані методи поводження із засудженими.

Станом на 1 лютого 2014 року виробництво Державної пенітенціарної служби України представлене 112 промисловими, 12 сільськогосподарськими підприємствами установ виконання покарань і 168 майстернями. При 88 установах виконання покарань функціонують професійно-технічні учбові заклади, в яких навчається близько 8,5 тис. засуджених [4].

При виправних і виховних колоніях в РФ функціонують 319 вечірніх загальноосвітніх шкіл і 549 учбово-консультативних, 302 відособлених структурних підрозділів, 333 професійно технічних училища [10].

Економічні зміни, які сталися в Україні за останні роки, вимагають перегляду питань правового регулювання праці засуджених в місцях позбавлення волі. Аналіз сучасного кримінально-виправного законодавства, що регулює працю ув'язнених, свідчить, що тільки деякі з них відносяться до трудового законодавства, тоді як велика частина відноситься до виправно-трудоного права. Пояснити це можна тим, що ув'язнені працюють в специфічних умовах.

Саме те, що процес їх праці значно відрізняється від праці вільних громадян і обумовлює ніби подвійне нормативне регулювання трудових стосунків, одним із суб'єктів яких є

особа, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі.

Джерелами регулювання трудових правовідносин у місцях позбавлення волі являється кримінально-виконавче законодавство України, Кодекс законів про працю України і інші нормативно-правові акти. Таким чином, правове регулювання праці засуджених повинне включати усі форми юридичного впливу окремих галузей права на усвідомлену трудову діяльність цієї категорії осіб, з урахуванням тих змін, які здійснюються в державі на законодавчому рівні з метою їх гуманізації.

У сучасних умовах персонал установ виконання покарань (УВП), прикриваючись декларативними заявами про те, що праця визнається засобом виправлення і ресоціалізації та посиляючись на безумовну реалізацію міжнародних рекомендацій в цій сфері, продовжує вбачати перевагу не у "використанні праці" засуджених, а у "трудовому вихованні".

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства дає підстави для висновку, що у ньому відсутня чітка дефініція характеру праці. У ньому немає вказівки на те, чи є праця ув'язнених добровільною або примусовою. У місцях позбавлення волі право на працю належним чином не реалізовується, зважаючи на відсутність його належного нормативного оформлення, а також у зв'язку з відсутністю його визначення і гарантування. Таким чином, право на працю в місцях позбавлення волі представляється свого роду побажанням.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі - КВК України) засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому цим кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, брати участь в трудовій діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 118 КВК України засуджені до позбавлення волі повинні працювати на місцях і

виконувати роботи, які визначаються адміністрацією колонії. Повинність перетворюється на обов'язок, а обов'язок трансформується в обов'язкове залучення засудженого до праці адміністрацією установи виконання покарання. Окрім цього, в ст. 107 КВК України "Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі" такий обов'язок як примусова праця не передбачений.

Таким чином, праця засуджених має примусовий характер, що суперечить ст. 43 Конституції України, в якій передбачено, що кожен має право на працю, що припускає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на яку він вільно погоджується, а використання примусової праці забороняється.

Проте сьогодні праця засуджених в установах виконання покарань не є в юридичному сенсі працею добровільною, а здійснюється в процесі виконання і відбування покарання в порядку державного примусу. А це, у свою чергу, суперечить ч. 2 ст. 102 КВК України, в якій вказано, що режим в колоніях повинен зводити до мінімуму відмінність між умовами життя в колонії і на волі.

Умови праці засуджених до позбавлення волі передбачені в ст. 119 КВК України. У цій нормі вказано, що робочий тиждень і звільнення від роботи у вихідні, святкові і неробочі дні, дотримання правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії визначається законодавством про працю, а час початку і закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією колонії.

Оплата праці ув'язнених здійснюється відносно якості і кількості праці (вироблення) (ч. 1 ст. 120 УИК України). Але в цій нормі законодавець не вказує хто і на якій підставі визначає якісні і кількісні показники праці ув'язнених. Форми і системи оплати праці, нормативи і розцінки встановлюються нормативно-правовими актами Державної пенітенціарної служби України (далі - ДПС України). Слід зазначити, що ДПС України є не

законодавчим органом, а входить в систему органів виконання покарань.

Законодавець тільки надає їй право встановлювати власні форми і систему праці, норми і розцінки, а це, у свою чергу, суперечить ч. 6 ст. 92 Конституції України, в якій вказано, що виключно законами України встановлюються основи соціального захисту, види пенсійного забезпечення, основи регулювання праці і зайнятості.

Очевидно, що нормативні акти ДПС України не ставлять своєю метою захист права засуджених на працю, справедливую і своєчасну оплату праці, інших трудових прав.

Вважається, що праця засуджених до позбавлення волі не входить в повному об'ємі в сферу трудового права. Ця праця не є найманою, а належить до категорії договірної праці. Свобода трудового договору в цьому випадку відсутня, тоді як тривалість робочого дня, підсумковий облік робочого часу, охорона праці і надання часу для відпочинку у кримінально-виконавчих установах регулюється законодавством про працю.

Розглядаючи зміст правового регулювання праці засуджених до позбавлення волі, необхідно керуватися нормами міжнародних нормативних актів. Саме їх положення дозволяє

усвідомити місце і роль праці як одного із способів виправлення засуджених. Так, в п. 26.1 Європейських тюремних правил передбачено, що працю в місцях позбавлення волі необхідно розглядати як позитивний спосіб впливу.

Адміністрація установи виконання покарання повинна робити зусилля для забезпечення засуджених достатньою кількістю корисної праці. Позитивна роль праці визначена і в Мінімальних стандартних правилах поведінки із засудженими.

Як висновок слід констатувати, що в умовах несприятливої ринкової економіки значна кількість засуджених не залучається до праці. На думку експертів, одним із способів захисту прав засуджених, які не залучаються до праці з вини адміністрації УВП являється виплата допомоги по безробіттю. Зобов'язок держави полягає не лише у визнанні права засудженого на працю, але і в забезпеченні його права на отримання допомоги у разі неможливості працювати [11, с. 821]. Безумовно, ця пропозиція заслуговує на схвалення, але сьогодні, коли Україна переживає як економічну, так і політичну кризу, реалізація цього права виглядає утопією.

Список використаних джерел

1. *Мінімальні* стандартні правила поведінки з ув'язненими. Резолюція ООН 1955 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://newpsyhelp.ru/law/50-prg.html>.
2. «Про концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально - виконавчої служби України»: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
3. *Смертность* в российских тюрьмах возросла на шесть процентов за год. ИТАР-ТАСС. Официальный сайт ФСИН. 28 февраля 2011 г. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.zashita-zk.org/stats/1298885334.html>.
4. *Загальна* характеристика Державної пенітенціарної служби України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.
5. *Вперше* в історії ДПтС України проведено зовнішній контроль якості медикаментозної сприйнятливості МБТ до протитуберкульозних препаратів // Державна пенітенціарна служба України > Головна > Прес - служба > Новини. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/701816>.

6. *Інформація* з організації охорони здоров'я та медико - санітарного забезпечення. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/706493>.

7. *Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально - виконавчої служби на 2013-2017 роки*: Постанова Кабінет Міністрів України від 24 квітня 2013 № 345. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-п>.

8. *Статистика* по росту безработицы в России в 2013 году. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://finansiko.ru/uroven_bezraboticy_v_rossii_2013/.

9. *Концепция* развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года / утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 14 октября 2010 г. №1772-р // [Електронний ресурс]. - Режим доступу . - URL: <http://ufs.in.omsk.ru/concept>.

10. Краткая характеристика уголовно-исполнительной системы на 1 октября 2013 г. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ФСИН РФ/structure/inspector/iao/statistika/Kratkaya%20har-ka%20UIS/>.

11. *Опанасенко О. І.* Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі: сучасність та перспективи / О. І. Опанасенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук. - практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. - Х.: Право, 2013. - 848 с.

Лихова С. Я., Мазур І. М. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених в Україні та РФ

У статті розглядаються питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених до позбавлення волі на рівні міжнародних стандартів поведінки з ними і у світлі Концепції розвитку кримінально-виконавчої системи Російської Федерації до 2020 р.

Ключові слова: позбавлення волі, кримінально-виконавча система, засуджених, здоров'я, працевлаштування, виправні установи, поведінки із засудженими.

Лиховая С. Я., Мазур И. М. Обеспечение прав, свобод и законных интересов осужденных в Украине и РФ

В статье рассматриваются вопросы обеспечения прав, свобод и законных интересов осужденных к лишению свободы на уровне международных стандартов обращения с ними и в свете Концепции развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 г.

Ключевые слова: лишение свободы, уголовно-исполнительная система, осужденный, здоровье, трудоустройство, исправительные учреждения, обращения с осужденными.

Lykhova S., Mazur I. The rights, freedoms and legitimate interests of prisoners in Ukraine and Russia

In the article are considered questions of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests condemned to imprisonment at the level of the international standards of the treatment in the light of the Concept of development criminal and executive system of the Russian Federation till 2020.

Key words: imprisonment, penal system, convicted, health, employment, correctional facilities, treatment of prisoners.